

GRAŻYNA KRZYMINIEWSKA

ZNACZENIE ZAUFANIA W TWORZENIU KAPITAŁU SPOŁECZNEGO. EKONOMICZNY I SPOŁECZNY WYMIAR ZJAWISKA

Problematyka kapitału społecznego pojawiła się w rozważaniach badaczy w ostatnich latach z dużym nasileniem ze względu na ciągle poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, w jakich warunkach społeczeństwo i gospodarka najlepiej się rozwija. Zasadność tego pytania zwiększa się tym bardziej, gdy obserwowany w poszczególnych krajach potencjał związany z posiadanym przez te kraje kapitał naturalny i rzeczowy, nie przekłada się na wzrost gospodarczy. Poszukuje się tych czynników, które mogłyby wyjaśnić przyczynę dysproporcji i możliwości ich likwidowania. Skłania to do postawienia tezy, iż o powodzeniu ekonomicznym współdecydują również tzw. „miękkie zmienne”, które są w prawdzie trudne do operacjonalizacji, ale stanowią bardzo istotne czynniki życia społecznego i gospodarczego. Są to zmienne z dziedziny kultury, mentalności zbiorowej, świadomości społecznej, więzi międzyludzkich. Takie założenia dotyczą również roli kapitału społecznego w gospodarowaniu współczesnych społeczeństw.

I. KAPITAŁ SPOŁECZNY I JEGO FUNKCJE W GOSPODARCE

Nie jest moim celem dokonywanie przeglądu istniejących w literaturze definicji kapitału społecznego, lecz wskazanie jego znaczenia dla osiągania celów społecznych i ekonomicznych. Trzeba mieć jednak świadomość, że definiowanie kapitału społecznego nie jest rzeczą prostą, ze względu na szeroki zakres pojęcia i różne jego rozumienie. Wskazuje na to B. Pogonowska, która dokonując przeglądu niektórych tylko sposobów rozumienia kapitału społecznego funkcjonującego w literaturze przedmiotu, zwraca uwagę na częstokroć odległe od siebie punkty widzenia¹. Generalnie można jednak powiedzieć, że pojmowanie kapitału społecznego kieruje uwagę ku perspektywie działań zbiorowych, wyjaśnianiu zachowań, które wywołują współpracę podejmowaną w celu osiągnięcia wzajemnych korzyści. Kapitał społeczny umiejscawiany jest w perspektywie mikro- mezo- i makrospołecznej. Analiza w pierwszej perspektywie łączona jest przede wszystkim z nazwiskiem R. D. Putnama², który pojęcia tego używał na oznaczenie więzi zaufania,

¹ B. Pogonowska, *Kapitał społeczny – próba rekonstrukcji kategorii pojęciowej* (maszynopis), artykuł ukaze się w: *Gospodarowanie kapitałem społecznym – podstawy teoretyczne*, red. H. Januszek, Wydawnictwo AE w Poznaniu (w druku).

² R. D. Putnam, *Demokracja w działaniu*, Wyd. Znak, Kraków 1995.

lojalności i solidarności, znajdujących wyraz w samoorganizowaniu się i samorządności, głównie w ramach dobrowolnych stowarzyszeń. Jego zdaniem wyrazem kapitału społecznego jest samoorganizowanie się ludzi, tworzenie wspólnot, wzajemne mobilizowanie się do realizacji ważnych dla zbiorowości zadań. Te relacje typu wspólnotowego mają ogromne znaczenie społeczne i ekonomiczne, gdyż tworzą sferę spontanicznych form organizacyjnych, niezbędnych do warunków prawidłowego funkcjonowania zbiorowości.

Perspektywa mezzostrukturalna charakterystyczna jest dla J. Colemana³, dla którego kapitał społeczny oznacza umiejętność współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji, podejmowanej w celu realizacji wspólnych interesów. Coleman precyzuje kapitał społeczny poprzez odniesienie do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy, powiązania, które jego zdaniem mogą zwiększać sprawność działań społecznych poprzez podejmowanie skoordynowanych zadań, ale także rozumie przez to pojęcie instytucje, które jednostka postrzega jako własne zasoby, powiększające jego korzyści ze współpracy i wymiany. Jego zdaniem, zdolność do łączenia się w grupy, dla realizacji wytyczonego celu, jest szczególnie istotna nie tylko dla gospodarki, ale i dla innych społecznie ważnych aspektów działalności ludzkiej.

Dla ujęcia makrostrukturalnego obecnego w pracach D. Northa i M. Olsona⁴ charakterystyczne jest włączenie społecznego i politycznego otoczenia, sformalizowanych instytucjonalnych powiązań i struktur, wskazanie na znaczenie ustroju politycznego, norm prawnych, systemu sądownictwa oraz obywatelskich i politycznych uprawnień.

Kapitał społeczny wypełnia więc przestrzeń społeczną pomiędzy ludźmi, a swoje źródło ma w interakcjach, dzięki którym powiązania i sieci oparte są na zdrowych fundamentach współdziałania. Kapitał społeczny, podobnie jak inne formy kapitału, służy podwyższeniu efektywności funkcjonowania i rozwoju organizacji głównie poprzez ułatwianie współdziałania pomiędzy uczestnikami.⁵

Tak formułowana koncepcja kapitału społecznego zakłada pozytywne aspekty jego działania. Trzeba jednak wspomnieć o „drugiej stronie medalu” tego zjawiska, a mianowicie o sytuacji, w której grupy społeczne o dużym potencjale współdziałania opartego na zaufaniu, wzajemnych powiązaniach, wywołują efekty zewnętrzne sprzeczne w przyjętymi w społeczeństwie normami. W skrajnych przypadkach chodzi tu o realizowanie interesów na przykład mafii czy innych organizacji przestępczych. Negatywne konsekwencje niektórych działań zbiorowych nie stanowią jednak formy kapitału społecznego, ponieważ ich celem, pomimo wysokiego poziomu solidarności, zaufania czy innych cech charakterystycznych dla omawianej kategorii, nie

³ J. S. Coleman, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „American Journal of Sociology” 1988, nr 94, s. 95–120.

⁴ D. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, New York 1990; M. Olson, *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities*, Yale University Press, New Haven 1982, cyt. za: B. Pogonowska, op. cit..

⁵ W. Dyduch, M. Szczepankiewicz, *Kapitał społeczny podstawą zdobywania przewagi konkurencyjnej w Nowej Ekonomii*, w: *Strategie i konkurencyjność przedsiębiorstw po dziesięciu latach transformacji*, red. M. Mokszożowicz, Politechnika Wroclawska, Polanica Zdrój 2001, s. 193–202.

jest wzrost dobrobytu innych⁶. Koncepcja kapitału społecznego zakłada bowiem korzyści płynące z jego działania dla jednostki, organizacji czy otoczenia społecznego, czyli dla dobra wspólnego.

Niezależnie od przyjmowanej perspektywy rozumienia kapitału społecznego, jego sens zawiera się w tworzeniu dobra wspólnego, którego podstawowym atrybutem jest akumulowanie zasobów płynącego strumienia korzyści. Główną funkcją kapitału społecznego jest zmniejszenie niepewności w życiu społecznym i gospodarczym, przeszkodą w podejmowaniu działalności gospodarczej i współpracy pomiędzy ludźmi i organizacjami jest bowiem niepewność, która – jak pisze A. Matysiak⁷ – zwiększa wydatki na ochronę własnych zasobów i dóbr, wydatki na zgromadzenie informacji o otoczeniu gospodarczym oraz wydatki na sygnalizację własnych cech budzących zaufanie. Ze względu na fakt, że kapitał społeczny zmniejsza koszty reprodukcji praw własności, koszty transakcyjne i koszty sygnalizacji, kapitał społeczny przyczynia się do wzrostu dobrobytu społecznego. Dzięki niemu zwiększa się aktywność gospodarcza, a wydatki podmiotów gospodarczych mogą być przeznaczane w większym zakresie na cele produkcyjne. Zgodnie z tym można uznać, że najważniejszą funkcją kapitału społecznego jest „koordynacja działań indywidualnych i grupowych w gospodarce. [...] Kapitał społeczny pełni „funkcję niewidzialnej ręki rynku”, kierującej działaniami ludzkimi. Głównym motywem ludzkiego działania jest wprawdzie korzyść własna, ale bez kapitału społecznego ten motyw byłby źródłem przetargów i konfliktów, a ogólniej – niestabilności społecznej”⁸.

Genezy racjonalności ekonomicznej poszukuje się więc w kapitale społecznym, gdyż określa on optymalne wykorzystanie zasobów, ułatwia wymianę dóbr i usług, tworzenie nowych organizacji społecznych i gospodarczych. Kapitał społeczny wpływa na stabilizację rynku, a także zwiększa możliwości spontanicznego działania jednostek i grup społecznych. Kapitał społeczny opiera się jednak na niezwykle kruchym fundamencie, jakim jest zaufanie społeczne.

II. SPOŁECZNE ZAUFANIE

Zaufanie oznacza gotowość podejmowania działań, opartą na oczekiwaniu, że ludzie i instytucje będą działać dla nas w sposób korzystny. Problematyka ta zakotwiczona w literaturze socjologicznej (G. Simmel, F. Toenies, E. Durkheim, T. Parsons, D. Riesman i inni) nie straciła swej aktualności i nadal obecna jest w analizach społeczeństw nowoczesnych. Wynika to z nieprzejrzystości świata społecznego przynoszącego coraz większe obszary niepewności i ryzyka, we wszystkich sferach życia społecznego, zarówno w relacjach interpersonalnych, jak i obszarach instytucjonalnych.

⁶ *The Role of the Social in Development. An Empirical Assesment*, red. Ch. Grootaert i Th. Van Bastelaer, Cambridge University Press, New York 2002, cyt. za: B. Pogonowska, op. cit.

⁷ A. Matysiak, *Źródła kapitału społecznego*, Wyd. AE, Wrocław 1999.

⁸ *Ibidem*, s. 62.

Zaufanie społeczne ma ogromne znaczenie dla funkcjonowania jednostek i zbiorowości, a w konsekwencji dla organizacji życia społecznego, poziomu rozwoju społecznego i gospodarczego. Zaufanie lub nieufność w życiu społecznym generuje zjawiska, które przekładają się na uogólniony stosunek do rzeczywistości, których efekt widoczny jest w postaci zachowań zbiorowości, także w sferze gospodarowania.

Generalnie można powiedzieć, że zaufanie ugruntowane w życiu społecznym prowadzi do utrwalania podmiotowości zbiorowości społecznych, nieufność natomiast – do ich alienacji. Dzieje się tak ze względu na funkcje, jakie pełni zaufanie w relacjach społecznych. Zwróćmy uwagę, że zaufanie odnosić się może do całego spektrum obiektów, którym się ufa lub nie ufa, tworząc swoisty bilans zaufania.

Tabela 1. Obiekty zaufania i nieufności.

Zaufanie/nieufność osobista	kierowana ku konkretnym osobom
Zaufanie/nieufność pozycyjna	kierowana do określonych ról społecznych, zawodów, stanowisk, urzędów
Zaufanie/nieufność komercyjna	kierowana do określonych produktów
Zaufanie/nieufność technologiczna	kierowana na systemy technologiczne – komunikacyjne, energetyczne, informatyczne itp.
Zaufanie/nieufność instytucjonalna	kierowana na instytucje – banki, organizacje, szkoły itp.
Zaufanie/nieufność systemowa	kierowana pod adresem systemu – ustroju, gospodarki, cywilizacji

Źródło: Sztompka P., *Socjologia. Kultura zaufania*, rozdz. 13, Znak, Kraków 2002, s. 312.

Układ taki może cechować jednostkę, ale może również stać się cechą całej zbiorowości, tworząc swoistą „kulturę zaufania” lub „kulturę nieufności”.

Konsekwencje społeczne utrwalenia jednego lub drugiego modelu w stosunkach międzyludzkich są daleko idące, aczkolwiek nie należy w sposób uproszczony nadawać zaufaniu społecznemu wyłącznie pozytywnego znaczenia (może ono bowiem oznaczać naiwność, infantylnizm w ocenie faktów społecznych), ani wyłącznie negatywnego (może być wywołana racjonalnym osądem rzeczywistości). Jak pisze Sztompka, „różne formy zaufania i nieufności tworzą skomplikowany bilans funkcjonalności i dysfunkcjonalności, zarówno dla społeczeństwa, jak i jego członków”⁹. Konsekwencje zaufania/nieufności są oczywiście związane z racjonalną (uzasadnioną lub nieuzasadnioną) oceną danego faktu społecznego.

Jak widać, ugruntowane epistemologicznie zaufanie lub nieufność społeczna, w sposób bezpośredni ujawniać się mogą we wszystkich aspektach życia społecznego i przekładać się zarówno na aktywność gospodarczą podmiotów, jak i tworzenie społeczeństwa obywatelskiego, które, jak się sądzi,

⁹ P. Sztompka, *Socjologia. Kultura zaufania*, Wyd. Znak, Kraków 2002, rozdz. 12, s. 308–330 i 321.

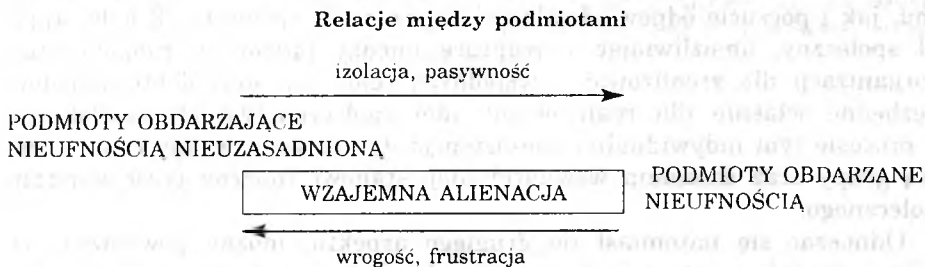
Tabela. 2. Skutki zaufania/nieufności.

NIEUFNOŚĆ UZASADNIONA	NIEUFNOŚĆ NIEUZASADNIONA
<ul style="list-style-type: none"> kontrola nad podmiotami niegodnymi zaufania krytycyzm bunt tendencja do wprowadzenia zmian wytwarzanie dystansów i izolacja 	<ul style="list-style-type: none"> ograniczenie spontanicznych interakcji pasywność rozbicie więzi społecznych kryzys wspólnot ograniczanie inicjatyw gospodarczych
ZAUFIANIE UZASADNIONE	ZAUFIANIE NIEUZASADNIONE
<ul style="list-style-type: none"> mobilizacja aktywność innowacyjność prospołeczne postawy przedsiębiorczość 	<ul style="list-style-type: none"> patologia stosunków międzyludzkich – oszustwa, wykorzystywanie innych patologia instytucji – prywatyzacja sfery publicznej, korupcyjny system dystrybucji przywilejów, dóbr i korzyści

Źródło: opracowanie własne.

można tworzyć wyłącznie na fundamencie społecznego zaufania. „Ludzie, którzy nie ufają innym, uważają także, że nie warto działać społecznie, organizować się, aby załatwić wspólne sprawy, albo wspierać słabszych. Ale nie są też w stanie rozwijać swoich zdolności, inicjatyw. Brak zaufania sprawia, iż ludzie stają się konserwatywni, nadmiernie ostrożni i mało twórczy”¹⁰. Zaufanie społeczne również „zwiększa adaptacyjność organizacyjną gospodarki do zmieniających się warunków technicznych w produkcji, transporcie i konsumpcji. Jeżeli ludzie sobie ufają, to nie boją się innowacji organizacyjnych i wszelkich restrukturyzacji”¹¹.

Tak więc, by kapitał społeczny mógł się rozwijać, niezbędne jest zaufanie społeczne we wszystkich wcześniej wymienianych obszarach. Dla budowania kapitału społecznego najbardziej niekorzystna jest nieufność nieuzasadniona, gdyż dławi te czynniki, które decydują o tworzeniu wspólnych działań, poczuciu odpowiedzialności za otoczenie społeczne i w konsekwencji tłumi dynamikę i mobilność społeczną. Jest to również niebezpieczne dla samych podmiotów „obdarzanych” nieufnością, gdyż tworzy się błędne koło niechęci, prowadzących do wzajemnej alienacji.



Źródło: opracowanie własne.

¹⁰ H. Skarżyńska, *Polak maruda*, „Gazeta Wyborcza” z 20 stycznia 2003 r., s. 18.

¹¹ A. Matysiak, op. cit. S. 63.

W tej sytuacji możliwość działania na wszystkich poziomach życia społecznego jest albo poważnie utrudniona, albo wręcz niemożliwa. Wzajemna alienacja podmiotów w życiu społecznym prowadzi bowiem do rozbicia więzi, bez których nie jest możliwe utrzymanie ładu społecznego opartego na podmiotowości społecznej, ze wszystkimi tego konsekwencjami¹². Generalnie rzecz biorąc można mówić o kryzysie wspólnoty, która nie tylko nie staje się oparciem dla jednostki, ale zagraża jej interesom, bądź przynajmniej w znaczący sposób utrudnia ich realizację.

Biorąc to wszystko pod uwagę można powiedzieć, że niezależnie od przyjmowanej perspektywy kapitału społecznego (mikro-, mezo- czy makrospołecznej), w każdej z nich zaufanie pojawi się jako jego istotny czynnik, „budulec” niezbędny do tworzenia skomplikowanych relacji społecznych, mających na celu wytworzenie wspólnego dobra. Jeśli uznamy, że aktywne, mobilne postawy jednostek i zbiorowości przyczyniają się do tworzenia dobrobytu, pomnażania majątku, podnoszenia poziomu i jakości życia zbiorowości, to z tego punktu widzenia tworzenie w społeczeństwie kultury zaufania staje się niezbędne.

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, nie ulega wątpliwości, iż wykorzystywanie pozytywnych aspektów relacji międzyludzkich, jest konieczne w rozwiązywaniu problemów społecznych i ekonomicznych. Jak już zauważono wyżej, kapitał społeczny jest niezbędnym czynnikiem tworzenia zarówno społeczeństwa obywatelskiego, jak i przewagi konkurencyjnej gospodarki rynkowej.

Zajmijmy się najpierw pierwszym aspektem. Koncepcja społeczeństwa obywatelskiego zakłada, że jednostka realizuje swoje potrzeby i aspiracje w ramach ustanowionego ładu społecznego, zgodnie ze swoimi zdolnościami i umiejętnościami, a społeczeństwo udziela szerokich instytucjonalnych gwarancji systemowi stosunków interpersonalnych. Pozwala to jednostce na indywidualizm, a grupom społecznym na artykulację swoich interesów, tworzenie stowarzyszeń, kształtowanie życia zbiorowego i uczestniczenie w nim ku pożytkowi własnemu, własnej grupy i społeczeństwa globalnego. Zakłada to zarówno inicjatywę jednostki, rozwój jej podmiotowości i indywidualizmu, jak i poczucie odpowiedzialności za otoczenie społeczne. Z kolei kapitał społeczny, umożliwiając współpracę między ludźmi w ramach grup i organizacji dla zrealizowania wspólnych celów, stanowi dobro wspólne, niezbędne właśnie dla realizowania idei społeczeństwa obywatelskiego. W procesie tym indywidualna kompetencja do tworzenia grupy i bycia częścią grupy oraz działania wewnątrz niej, stanowi znaczną część kapitału społecznego.

Odnosząc się natomiast do drugiego aspektu, można powiedzieć, że zbiorowości lub organizacje, dysponujące kapitałem społecznym, budują się

¹² Skutki te ujawniły się wyraziście w procesach transformacji społecznej, o czym mówią analizy socjologiczne wielu autorów (m.in. Staniszkis, Mokrzyckiego, Rycharda, Wnuka-Lipińskiego, Ziółkowskiego i wielu innych).

ci powiązań będące podłożem do rozwoju zaufania, zwiększonej chęci podejmowania ryzyka, są również bardziej skłonne do innowacyjności, co zwiększa ich przewagę konkurencyjną na rynku. Sukces organizacji osadzonych w otoczeniu społecznym zależy od umiejętnie zbudowanej sieci kontaktów społecznych, która wspiera podejmowane innowacyjne działania, a nadrzędnym działaniem każdego przedsiębiorcy jest prawidłowe wykorzystywanie istniejącej sieci kontaktów oraz jej wzmocnienie i rozwój. Daje to podstawy do stworzenia silnej pozycji organizacji, a w skali makroekonomicznej przyczynia się do wzrostu gospodarczego.

Kapitał społeczny stanowi podstawę efektywności organizacji przede wszystkim dlatego, że pozwala zmniejszyć koszty poszukiwania informacji, jest podstawą działania zespołowego i efektywnego wykorzystania dóbr. O ile więc rozwijanie przedsiębiorczości organizacji w oparciu o kapitał społeczny prowadzi do stworzenia dynamicznych relacji z wieloma uczestnikami, o tyle występowanie braku zaufania między podmiotami ogranicza tę innowacyjność i może stać się hamulcem dla działań przedsiębiorczych. Tak więc kapitał społeczny i zaufanie społeczne, bez którego nie jest możliwe jego funkcjonowanie, staje się wymierną wartością ekonomiczną.

Widać więc wyraźnie, że koncepcja kapitału społecznego i roli, jaką odgrywa tu zaufanie, może stać się jednym z wielu czynników, za pomocą których warto próbować wyjaśniać powodzenie lub jego brak, zachodzące w różnych obszarach życia społecznego i gospodarczego w obrębie danej zbiorowości. Niewątpliwie takie ujęcie procesów mających miejsce wewnątrz zbiorowości, a zwłaszcza umiejętności współdziałania, tworzenia grup, podejmowania przedsięwzięć dla wspólnego dobra, pozwala na określenie możliwości społecznych i gospodarczych danej wspólnoty i stać się ważnym czynnikiem oceny jej potencjału rozwojowego.

ROLE OF CONFIDENCE IN CREATING SOCIAL CAPITAL IN THE ECONOMIC AND SOCIAL DIMENSION

Summary

The author touches upon the problem of the role of trust for social capital and social and economic life. It is indicated that their influence upon the social and economic life becomes a crucial element determining the development potential of the community, pro-social and pro-economic attitudes of individuals and social groups.